

ДИНАМІКА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ПРАВОСУБ'ЄКТНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПІЗНАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА

DYNAMICS OF INDIVIDUAL LEGAL SUBJECTITY AS AN OBJECT FOR COGNITION OF THE GENERAL THEORY OF LAW

Січевлюк В.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,
докторант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України

У статті розглянуто питання, що стосуються змін, які постійно відбуваються в індивідуальній правовій суб'єктності осіб, територіальних громад і держав. Відповідні процеси автор пропонує позначати терміном «динаміка індивідуальної правової суб'єктності». Також у статті описаний загальний алгоритм змін, властивий кожній індивідуальній правовій суб'єктності.

Ключові слова: правова суб'єктність, еволюція, динаміка правосуб'єктності, правоздатність, деліктоздатність, дієздатність.

В статье рассмотрены вопросы, касающиеся изменений, которые постоянно происходят в индивидуальной правовой субъектности лиц, территориальных общин и государств. Соответствующие процессы автор предлагает обозначать понятием «динамика индивидуальной правовой субъектности». Также в статье описано общий алгоритм изменений, свойственный каждой индивидуальной правовой субъектности.

Ключові слова: правовая субъектность, эволюция, динамика правосуб'єктності, правоспособность, деликто-способность, дееспособность.

The article deals with issues concerning to the changes that are constantly occurring in the individual legal subjectivity of individuals, territorial communities and the states. The author proposes to use the term “dynamics of individual legal subjectivity” for to denote the corresponding processes. At the same time the article describes the general algorithm of changes inherent in each individual legal subjectivity.

Key words: legal subjectity, evolution, dynamics of individual legal subjectity, legal capacity, liable capacity, active capacity.

Постановка проблеми. Сучасна юридична наука зосередилася переважно на пізнанні статичних аспектів правової суб'єктності загалом, розробляючи у теорії права та на галузевому рівні питання її сутності, описуючи значення цього правового явища, вивчаючи його структуру та функції елементів. Меншою мірою, але все ж таки знаходять себе як предмет теоретичного дослідження зміни та перетворення правової суб'єктності, що охоплюються поняттям її еволюції, однак переважно стосовно галузевих об'єктивацій цього правового явища.

На жаль, у теорії права динамізм, природно властивий явищу правової суб'єктності загалом, із невідомих причин досліджується «за залишковим принципом». Динамічні аспекти, що виявляються у вигляді набуття, розвитку, зміни обсягу, припинення саме індивідуальної правової суб'єктності осіб та інших правосуб'єктних утворень, не здобули практично жодної уваги теоретиків права. Їх фрагментарне вивчення майже повністю локалізоване у сфері галузевої науки, а тому є розрізним і часто позначеним надміру емпіричним характером, зводячись до систематизації відповідних положень того чи іншого галузевого законодавства. Такий стан речей негативно впливає на теоретичну цінність відповідних наукових результатів, отриманих і загальною теорією права, і галузевими доктринами.

Стан опрацювання. Ідея про необхідність пізнання правових явищ не тільки у статично, але й у їх

динаміці отримала своє визнання та застосування у науці теорії права. Наприклад, С. Сунегін, досліджуючи такий предмет, як правова система, обґрунтовано відзначає, що її статичні та динамічні компоненти реально утворюють діалектичну єдність і передбачають одна одну [1, с. 49]. Стосовно ж правової суб'єктності, то у роботах з теорії права або мають місце лише загальні констатації того факту, що правосуб'єктність є змінним у часі правовим явищем, або цей факт пояснюється впливом того чи іншого фактору (наприклад, процесом сучасної глобалізації) [2], або ж здійснюється опис змін чи відмінностей в елементах індивідуальної правосуб'єктності в контексті висвітлення обраної дослідником більш фундаментальної теми [3, с. 132–146].

Вузькогалузеві питання виникнення, зміни та припинення податкової правосуб'єктності організації – платника податку – досліджувалися Ю.В. Оніщиком, який вважає, що така правосуб'єктність виникає з моменту державної реєстрації відповідної організації, а припиняється – з моменту «виключення її з державного реєстру» [4, с. 17, 19]. О.В. Гарагонич описав передбачені законодавством процедури, внаслідок яких виникає та припиняється господарська правосуб'єктність акціонерного товариства [5; 6].

Мета статті. Формулюючи мету цієї статті, автор керувався думкою Г. Гегеля про те, що наукова робота права «скерована, з одного боку, на те, щоб під-

вести загальні основи під особливі права та їх взаємне переплетення, а з іншого – щоб звести все конкретне та спеціальне до простих визначень» [7, с. 378]. Зокрема, метою цієї статті є здійснення загальнотеоретичного дослідження процесу змін індивідуальної правосуб'єктності у часі. Досягнення мети дозволить виявити сталий алгоритм (послідовність етапів) розгортання змін у індивідуальній правовій суб'єктності фізичної особи, юридичної особи, а також територіальної громади та держави. Кожен із цих суб'єктів права наділений своєю специфікою, зумовленою різними рівнями складності їх правової природи, а отже, нам належить уникати шаблонності у процесі дослідження властивої їм правової суб'єктності.

Виклад основного матеріалу. Категорія «правова суб'єктність», на нашу думку, відображає визначальний вплив об'єктивного права на суб'єктів суспільних відносин, які внаслідок цього стають «суб'єктами права», «учасниками правовідносин», «носіями правових статусів» тощо. Зокрема, правова суб'єктність є утвореним об'єктивним правом змістом, який наповнює персоналізовану, вольову й активну форму під назвою «суб'єкт права».

Висхідні та спадні процеси найбільш масштабних внутрішніх змін цього структурованого та цілісного правового явища прийнято позначати поняттям «еволюція». Висхідна еволюція матеріалізується через внутрішню диференціацію цього правового явища, його постійне структурно-функціональне ускладнення, збагачення змісту, наростання обсягу нових зв'язків між структурними елементами тощо. Спадна еволюція, навпаки, постає спрощенням раніше утворених складних втілень правової суб'єктності, внаслідок чого зменшується обсяг її змісту, розпадаються раніше дієві внутрішні зв'язки елементів цього явища та збіднюється його структурно-функціональний потенціал.

Для нормального ходу людської цивілізації характерною є висхідна модель еволюції правової суб'єктності, однак часто внаслідок розгортання масштабних соціальних криз у правосуб'єктній сфері відбуваються достатньо тривалі негативно-еволюційні зміни. Наприклад, сучасними виявами вихолощеної, імітаційної, фіктивної й іншої деградованої правової суб'єктності насичені юрисдикції низки авторитарних країн (РФ, КНДР та інших) і невизнаних територій, соціальна еволюція яких пішла у зворотному напрямку, демонструючи у їх суспільствах деякий прогрес в окремих сферах (зокрема у силових сегментах) за рахунок регресу системи загалом.

Правова суб'єктність, як і будь-який інший об'єкт пізнання, у загальній теорії права може та повинна досліджуватися шляхом здійснення теоретичних зрізів його постійного руху на тих рівнях буття, які прийнято позначати філософськими категоріями «загальне», «особливе» й «одиничне». На нашу думку, еволюція формує довгострокові тенденції розвитку правової суб'єктності, наскрізь пронизуючи усі її онтологічні горизонти, однак різною мірою пізнається наукою на кожному з них. На рівні максимально абстрактного відтворення того

«загального», що утворює глибинну визначеність предмета, наукова рефлексія неминуче обмежує свою здатність розрізнити його зміни у вигляді внутрішніх диференціацій та ускладнень, оскільки пізнання «загального» вимагає іншого фокусу, а саме наукового дослідження тотожної самій собі сутності, у якому вона постає у якісно завершеному, а тому в умовно сталому вигляді. Роди, види та різновиди як «особливі» втілення правової суб'єктності символізують її внутрішню різноплановість у межах якісної цілісності цього явища загалом, а їх формування є виявом його еволюційних змін, однак достатньо тривалих у часі. На рівні одиничного фокус досліджень здатен максимально чітко виявити живу міру втілення загальних і видових особливостей правової суб'єктності, властиву їй безпосередньому носію. Однак, що більш важливо для розкриття теми цієї статті, саме правосуб'єктність індивідуального діяча наочно демонструє нам свою змінність у часі, оскільки вона не вирвана з нього шляхом метафізичного абстрагування та пізнається, так би мовити, у безпосередній хронологічній очевидності.

Плинність часу найбільш значима для основного суб'єкта права – фізичної особи. У цьому відношенні показово, що Б. Франклін вважав символом людського життя існування мушок-одноденьок, кожна з яких «з'являється та помирає протягом одного дня», однак які є настільки байдужими до відведеного їм короткого часу, «кніби вони впевнені, що житимуть цілий місяць» [8, с. 108].

Еволюційний процес явища правової суб'єктності відбувається у вигляді досить розтягнутого у часі відбору із соціально-правового середовища тих одиничних сутностей, у формі та змісті яких знаходило своє втілення закономірне та необхідне, а помилкові, випадкові та несвоєчасні кластери правосуб'єктності відсіювалися і зникали. Чергова еволюційна трансформація, очевидно, завжди зароджується в одиничному, тиражується, закріплюється у своїй визначеності, поступово вдосконалюється та може постати як значима видова диференціація у внутрішньому просторі цього явища. Таким був, наприклад, еволюційний розвиток правосуб'єктності юридичної особи, яка через спеціалізацію правоздатності, модифікацію деліктоздатності та функціональне ускладнення дієздатності простого товариства постала явищем, істотно відмінним від правової суб'єктності особи фізичної.

Однак правосуб'єктні процеси не завжди реалізуються у «вертикальній» («висхідній» чи «спадній») площині. У рухомому стані перебуває кожна правова суб'єктність, навіть якщо вона позбавлена еволюційного імпульсу та змінюється, якщо можна так сказати, «горизонтально». На нашу думку, абсолютна більшість осіб (очевидно, найчисельніший клас суб'єктів права) наділяється правосуб'єктністю, адаптованою до «стандарту», що заданий для них об'єктивними реаліями поточного правозастосування. Пояснюється така ситуація тим, що усталені, тобто визначені чи санкціоновані законом міри правової суб'єктності не тільки не створюють для їх

носіїв небажаних ризиків щодо її часткової чи повної втрати, а навпаки – їх відтворення є своєрідною гарантією отримання та стабільного утримування особою бажаного чи навіть просто необхідного їй з тих чи інших причин обсягу правових можливостей. Правова суб'єктність у такому «інертному» варіанті є гарантованим соціальним ресурсом, використання якого дозволяє фізичним чи юридичним особам досягати своїх цілей із прийнятною для них мірою ефективності.

Тому реальна правосуб'єктність конкретно взятої особи зазвичай має властивість поставати достатньо шаблонним відтворенням її традиційної моделі, заданої об'єктивним правом і позбавленої еволюційної новизни. З цієї причини підстав для того, щоб позначити зміни у такій індивідуальній правосуб'єктності поняттям «еволюція», немає, а альтернативна термінологія, прийнята для їх адекватного опису, теорією права, на жаль, майже не вироблена.

Для функціонування правової суб'єктності територіальних громад, а також держав, вище наведені твердження також є релевантними, однак з урахуванням видових особливостей властивої їм правосуб'єктності, що будуть показані нижче.

На нашу думку, процеси змін, що розгортаються в окремій правосуб'єктності протягом часу її існування безвідносно до їх еволюційної цінності, можуть бути позначені таким спеціальним поняттям, як «динаміка індивідуальної правової суб'єктності». Цей термін може позначати послідовність етапів, змістом яких є становлення та втрата індивідуальної правової суб'єктності, зокрема: етапи 1) виникнення, 2) розвитку, 3) функціонування та 4) припинення правової суб'єктності особи чи іншого правосуб'єктного утворення, а також 5) внутрішні коливання обсягу правосуб'єктності у межах кожного окремо виділеного етапу. Тобто термін «динаміка індивідуальної правової суб'єктності» охоплює собою послідовне подолання у процесі індивідуального правосуб'єктного руху особи чи іншого суб'єкта права низки якісних порогів, а також віддзеркалює кількісні зміни у правосуб'єктних просторах, які окреслені цими порогоми.

З метою обґрунтування вищевикладеної термінологічної пропозиції звернемося до дослідження змісту етапів, послідовність яких простежується у динаміці індивідуальної правосуб'єктності фізичної особи, юридичної особи, територіальної громади та держави. Очевидно, що кожен із таких етапів повинен знаменувати собою існування певної якісної завершеності, вихід за межі якої означає набуття (та/чи втрату) індивідуальною правосуб'єктністю перелічених вище суб'єктів права деякої кількості істотних характеристик.

Динаміка етапів правосуб'єктності абстрактної фізичної особи безсумнівно позначена стадійністю у вигляді:

– періоду, на якому її правова суб'єктність виникає. Нагадаємо, що перший обсяг, наприклад, цивільної тестаментної правоздатності та відповідної деліктоздатності, закон, зокрема ст. 1222,

1230, 1231 ЦК України, закріплює навіть за ще ненародженою дитиною. Однак за звичайних умов правосуб'єктність фізичної особи виникає з моменту її народження (наприклад, згідно з ч. 2 ст. 25 ЦК України), оскільки з цього моменту у фізичної особи з'являється правоздатність у вигляді низки базових прав, як-от право на життя, охорону здоров'я, турботу батьків тощо;

– періоду, на якому її правова суб'єктність розвивається, і завершується цей період у момент набуття фізичною особою повної правоздатності, деліктоздатності та дієздатності у їх сукупності. Згідно із законодавством України такий стан у фізичної особи настає з часу досягнення нею повноліття (віку 18 років), якщо інше не передбачене законом (ст. 70 Конституції України, ст. 34 та ст. 35 ЦК України, ч. 1 ст. 22 КК України, ст. 12 та ст. 13 КУпАП тощо). У літературі вказано на неможливість встановлення для фізичної особи єдиного віку настання повної правової суб'єктності [9, с. 56];

– періоду повної правосуб'єктності, протягом якого для фізичної особи є відкритим максимальний потенціал правових можливостей, передбачених об'єктивним правом. Деякі з них йому доступні автоматично (наприклад, цивільна, цивільно-процесуальна, адміністративна, адміністративно-процесуальна, кримінальна, кримінально-процесуальна правосуб'єктність), для здобуття інших належить виконати визначені законом дії (зокрема для набуття господарської та відповідної господарсько-процесуальної правосуб'єктності підприємця фізичній особі належить зареєструватися у такому статусі). Кількісні коливання правової суб'єктності особи протягом вказаного періоду є, очевидно, найбільш істотними, оскільки властива фізичній особі в цей час повнота дієздатності у межах простору доступної їй правоздатності неминуче прагнучиме до максимально завершеності міри свого втілення;

– періоду поступового (внаслідок хвороб) чи швидкого (смерть) припинення правосуб'єктності (ст. 70 Конституції України, ч. 3 ст. 25, ст. 36 ЦК України, ст. 19 та ст. 20 КК України тощо).

Відзначимо, що динаміка правосуб'єктності фізичної є не біологічним, а юридичним процесом, який повинен мати своє документальне закріплення. Наприклад, припинення правової суб'єктності фіксується рішенням суду про оголошення фізичної особи померлою, лікарським свідоцтвом про смерть, свідоцтвом про смерть тощо.

Визначальну роль у динаміці правосуб'єктності фізичної особи, на нашу думку, відіграє її власна дієздатність, яка не дається людині від народження та яку, на відміну від правоздатності та деліктоздатності, найлегше втратити повністю або частково.

Динаміка правосуб'єктності юридичної особи також має стадії виникнення, формування, функціонування та припинення. Зокрема:

– персоніфікована правова суб'єктність юридичної особи виникає у момент її державної реєстрації. Так, згідно з ч. 4 ст. 88 ЦК України юридична особа (приватного права – В. С.) вважається створеною

з дня її державної реєстрації. Стосовно юридичних осіб публічного права аналогічні положення встановлені окремими законами. Порядок державної реєстрації юридичних осіб визначається Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань» [10].

Однак зауважимо, що з моменту оформлення рішення про заснування юридичної особи і до моменту її державної реєстрації засновник/засновники від імені та в інтересах майбутньої юридичної особи вчиняють цільові правочини та інші дії, пов'язані з її заснуванням. Звернемо увагу на те, що у колективу засновників корпоративних юридичних осіб приватного права певні ознаки надіндивідуальної правосуб'єктності виникають із відповідного організаційного договору (установчого, засновницького, договору про створення), який припиняється (повинен припинитися) його належним виконанням, тобто з моменту появи нового суб'єкта права – юридичної особи. Якщо договір не укладається, тимчасова «контурна» правосуб'єктність колективу засновників юридичної особи, на нашу думку, виникає з акта, яким є протокол їх перших зборів;

– розвиток правосуб'єктності юридичної особи розпочинається після моменту її державної реєстрації до моменту отримання нею такого обсягу спеціальної правоздатності (компетенції), який є необхідним для початку ведення цією організацією профільної діяльності, встановленої законом та/чи установчим документом. Досягнення юридичною особою мінімально необхідного їй обсягу правової суб'єктності відбувається у процедурі її легітимації, яка може мати різний обсяг і зміст. Зокрема, для певних категорій господарських організацій розвиток правосуб'єктності відбувається за достатньо складною і тривалою у часі моделлю – через їх включення у визначених законом випадках до спеціальних публічних реєстрів, а також шляхом отримання ними тих чи інших адміністративних дозволів (документів дозвільного характеру та/або ліцензій). Наприклад, згідно зі ст. 7 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [11], юридична особа, яка має намір надавати фінансові послуги, зобов'язана звернутися до відповідного органу державного регулювання ринків фінансових послуг протягом тридцяти календарних днів із дати державної реєстрації для включення її до державного реєстру фінансових установ. Якщо, відповідно до закону, надання певних фінансових послуг потребує ліцензування, фінансова установа має право на здійснення таких послуг лише після отримання відповідних ліцензій;

– функціонування правової суб'єктності передбачає підтримання (збільшення, зменшення) її обсягу відповідно до потреб юридичної особи, які виникають із поточної необхідності забезпечення її нормального існування та виконання цілей, визначених законодавством та/чи установчим документом, а також рішеннями її органів управління, винесеними у межах їх компетенції. Наприклад, відповідно

до ст. 47 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [12] банк має право розпочати новий вид діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) за умови виконання встановлених Національним банком України вимог щодо цього виду діяльності або послуги. Для того, щоб розширити свою діяльність, банк не пізніше як за місяць до початку нового виду діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) зобов'язаний повідомити про це Національний банк України згідно з вимогами та в порядку, встановленими Національним банком України;

– припинення правосуб'єктності юридичної особи відбувається шляхом її реорганізації чи ліквідації. Належить відзначити, що для суб'єктів права, наділених виключною правовою суб'єктністю, припинення останньої може мати два етапи: перший – втрата власне виключної правосуб'єктності (через анулювання ліцензій, дозвільних документів, виключення зі спеціальних публічних реєстрів), другий – повне припинення правосуб'єктності юридичної особи внаслідок її реорганізації чи ліквідації.

Істотна відмінність індивідуальної правової суб'єктності фізичної особи від правосуб'єктності юридичної особи особливо рельєфно виявляється в особливостях становлення такого її елемента, як дієздатність. Організація останньої відображає специфіку волеутворення будь-якого суб'єкта права. Зокрема, дієздатність фізичної особи визначається мірою її власної волевої активності й адекватності, залежної від природних характеристик, як-от вік і стан психічного здоров'я. Воля ж юридичної особи формується та реалізується через органи управління, інтегровані у відповідне «організаційне тіло». При цьому:

– дієздатність фізичної особи не є її постійним атрибутом, що пояснюється природними причинами, тобто ця дієздатність має етапи формування, вона передбачає первинне становлення, а також може за життя фізичної особи бути втрачена та відновлена. Характерно, що у фізичних осіб інші елементи правосуб'єктності (а саме правоздатність і деліктоздатність) загалом зростають чи занепадають етапно та пропорційно до стадій становлення чи втрати її власної дієздатності. У законодавстві України така залежність віддзеркалена у галузевому форматі (наприклад, у ст. 31–42 ЦК України, ст. 51 КЗпП України, ч. 2 ст. 22 КК України тощо);

– юридична особа завжди є (чи аксіоматично повинна бути) дієздатною. Дефекти дієздатності юридичної особи або негайно усуваються через заходи з підтримання чи відновлення системи її органів управління, або ж у коротшій чи довшій перспективі призводять до припинення юридичної особи з ураженою дієздатністю. Адже повна дієздатність передуює та є умовою набуття юридичною особою правоздатності та деліктоздатності, часткова чи повна втрата дієздатності цілком закономірно спричинює наслідки у вигляді втрати юридичною особою інших елементів правової суб'єктності, аж до втрати останньої загалом.

Виникнення дієздатності юридичної особи збігається з періодом її заснування та завершується (повинне завершуватися) у момент державної реєстрації такого суб'єкта права. Подальші персональні чи колективні ротації у складі органів управління, часткова чи повна зміна їх системи не мають переривати сталість індивідуальної дієздатності юридичної особи, відкидаючи останню зі стадії функціонування правосуб'єктності на етапи її виникнення чи розвитку. Саме у зв'язку з необхідністю гарантування дієздатного стану юридичної особи до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців і громадських формувань протягом усього часу існування юридичної особи обов'язково включаються відомості про її керівника, а за бажанням юридичної особи – також про інших осіб, які можуть вчиняти дії від імені юридичної особи, у т. ч. підписувати договори, подавати документи для державної реєстрації тощо, із вказівкою на наявність обмежень щодо представництва юридичної особи (п. 13 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань»). Крім цього, існують інші юридичні засоби підтримання дієздатного стану юридичної особи, включаючи законодавчі приписи до забезпечення функціонального стану органів управління (наприклад, розділи VII, VIII, IX та X Закону України «Про акціонерні товариства» [13]), спеціалізований контроль органів державної влади, публічне розкриття відповідної інформації, корпоративний вплив засновників (учасників) тощо.

Звернемося до особливостей становлення та динаміки правової суб'єктності територіальної громади. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [14] територіальною громадою є «жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр». Об'єднуючи собою фізичних осіб (громадян України, а також деякі інші категорії фізичних осіб) за ознакою проживання, сама територіальна громада, хоча і визнається законом «первинним суб'єктом місцевого самоврядування, основним носієм його функцій і повноважень» [14, ч. 2 ст. 6], статусом юридичної особи законом не наділяється. Відповідно, її правосуб'єктність практично повністю розподілена у сформованій на представницькій основі системі органів місцевого самоврядування [14, ст. 5], наділених або статусом юридичних осіб публічного права (місцева рада, включаючи районну у місті, її виконавчий орган, районна й обласна рада) [14, ч. 1 ст. 15], або статусом посадових осіб (фізичних осіб із публічними повноваженнями, якими є голова [14, ст. 14] та староста [14, ст. 14-1]). Зважаючи на те, що будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення створюються з дозволу місцевих рад і можуть наділятися частиною їх компетенції, майна та фінансів [14, ст. 14], вони також повинні реєструватися як юридичні особи публічного права.

Правова суб'єктність громади виникає у момент її визнання суб'єктом права, а саме у момент набрання чинності відповідним законом України про набуття селом, селищем, містом, районом у місті статусу самостійно адміністративно-територіальної одиниці. Часова точка появи правосуб'єктності об'єднаної територіальної громади визначена ч. 1 ст. 8 Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [15].

Розвиток правової суб'єктності територіальної громади відбувається у вигляді становлення представницької за своєю природою правосуб'єктності тих юридичних і фізичних осіб публічного права, які формують відповідну територіальну систему органів місцевого самоврядування. Відсутність легітимно обраної місцевої ради, її виконавчих органів, сільського, селищного чи міського голови спричинює стан повної чи часткової неправосуб'єктності самої територіальної громади, оскільки втілена у законодавстві про місцеве самоврядування модель не передбачає для територіальної громади юридичної можливості безпосередньо реалізовувати правоздатність, деліктоздатність і дієздатність своїх органів. Нагадаємо, що правосуб'єктність останніх походить (можна сказати, органічно) від територіальної громади та залежить від неї, однак є особовою, автономною, і тому реалізовується як власний ресурс органу місцевого самоврядування, наділеного статусом особи.

Функціонування правової суб'єктності територіальної громади здійснюється переважно опосередковано – у вигляді реалізації правоздатності, деліктоздатності та дієздатності місцевої ради, голови чи іншого органу самоврядування. Проте на цю представницьку правосуб'єктність може здійснюватися вольовий вплив територіальної громади, яка є самостійним суб'єктом права, шляхом місцевого референдуму [14, ст. 7], загальних зборів [14, ст. 8], місцевих ініціатив [14, ст. 9] і громадських слухань [14, ст. 13].

Припинення правової суб'єктності територіальних громад у сучасних умовах переважно відбувається внаслідок їх адміністративної реорганізації (наприклад, у формі об'єднання чи приєднання відповідно до положень Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (розділи II та III)). На наш погляд, характерною особливістю правосуб'єктності територіальної громади є обмежена кількість підстав для її припинення шляхом ліквідаційної процедури, оскільки суб'єкти права такого виду можуть бути ліквідовані лише з підстав повного зникнення відповідних населених пунктів (наприклад, внаслідок непереборних природних катаклізмів чи форс-мажорних подій соціального походження – війни, міжетнічного конфлікту чи техногенної катастрофи).

Загалом динаміка правосуб'єктності фізичних осіб, юридичних осіб, а також територіальних громад визначається, з одного боку, об'єктивним правом, а з іншого – їх власною суб'єктивною волею, яка безпосередньо чи опосередковано реалізується

у заданих правом межах, формах і процедурах. Воля суб'єкта права організовує його зусилля, спрямовані на розвиток і підтримання своєї індивідуальної правосуб'єктності, а також зумовлює поточні «правосуб'єктні коливання» в межах кожного з етапів її динамічних змін. Починаючи з рівня юридичної особи, приписи об'єктивного права, що скеровані на внутрішній план індивідуальної правової суб'єктності, доповнюються її локальним нормативним саморегулюванням, яке субсидіарно й у диспозитивному ключі здійснюється самими суб'єктами права. Зокрема, органи управління юридичних осіб ухвалюють їх установчі документи (ст. 57 ГК України) та інші внутрішні акти, уповноважені органи територіальних громад у межах своєї компетенції затверджують статuti, регламенти, положення тощо [14, ст. 19; ч. 1 ст. 26]. Однак найбільш значного масштабу саморегулювання власної правової суб'єктності досягає у діяльності держави. Таке саморегулювання зазвичай є достатньо тривалим і, крім цього, диференціюється на сфери, становлення яких у часі може не бути синхронним.

На нашу думку, динамічні процеси, що розвиваються у правовій суб'єктності держави, дозволяють дуже чітко виділити у ній дві сфери – внутрішню та зовнішню. Зокрема, на відміну від індивідуальної правосуб'єктності фізичних осіб, юридичних осіб і територіальних громад, правосуб'єктність держави має важливу динамічну особливість: після реалізації народом права на самовизначення шляхом проголошення створення власної держави остання під захистом суверенітету сама творить свою внутрішню правову суб'єктність, оскільки, по-перше, від держави власне і походить її національне об'єктивне право, обов'язкове для неї ж самої, і по-друге – держава власними зусиллями «конструює» систему своїх органів. З іншого боку, зовнішня сторона правової суб'єктності кожної нової держави у сучасних умовах виникає та функціонує відповідно до норм уже наявного міжнародного права, а її становлення та припинення, окрім власної активності держави, дуже істотно залежить від відносин із численними суб'єктами міжнародного публічного права та дій останніх (у вигляді визнання чи невизнання нової держави, встановлення з нею дипломатичних відносин, укладення міжнародних договорів, надання згоди на вступ до міжнародних організацій тощо).

Самобутня природа держави стосовно формування й активного розвитку власної правосуб'єктності знайшла своє безкомпромісне визнання у теорії легістського (або «етатичного») позитивізму, для якого держава є єдиним джерелом права, а право збігається із законом, створеним тією ж таки державою. Зокрема, як писав Б. Віндшейд, «закон є висловом держави про те, що це чи інше повинне вважатися правом» [16, с. 35]. Легістський позитивізм виник у Німеччині в другій половині XIX ст. (Р. Ієрінг, Б. Віндшейд, К. Бергбом), а у XX ст. набув особливого розповсюдження й у європейській юридичній науці (А. Есмен, П. Лабанд, Г. Шершеневич, Г. Кельзен та ін.), і у практичній площині. Край-

нощі легістської за змістом практики правотворчості та правозастосування найбільш масштабно (хоч і зі значними «неєвропейськими» особливостями) виявилися у радянській правовій дійсності, а зараз реалізуються у РФ. За думкою П.П. Баранова, «у сучасній Росії серед різних напрямів юридичного позитивізму <...> центральне місце зайняв легістський позитивізм» [17, с. 9]. Маючи здатність і можливість до самостійного розвитку та підтримки своєї правосуб'єктності, держава може протиставляти себе народу, наймогутнішим продуктом волевиявлення якого вона є. Правосуб'єктність держави за такого стану речей абсолютизується, а реальна правосуб'єктність вільного громадянина, який перебуває «у череві» держави, тяжіє до зникнення, відповідно, народ загалом сприймається в якості не суб'єкта, а об'єкта правового регулювання.

Водночас у демократичних країнах, починаючи з XIX ст., народ діє у вигляді громадянського суспільства, яке передбаченими правом засобами значною мірою впливає на автономну правову суб'єктність держави. Наприклад, у поточних законодавчих реаліях України це референдум, вибори й участь у діяльності політичних партій, правотворча ініціатива, петиції, консультації з громадськістю, громадські ради при органах публічної влади, індивідуальні звернення осіб до органів публічної влади та їх посадових осіб тощо [18].

На нашу думку, історія надає нам достатньо багато доказів того, що правосуб'єктність кожної держави, хоч і по-різному і часто в дуже тривалій часовій ретроспективі та/чи перспективі, наділена динамікою у вигляді сукупності етапів виникнення, розвитку, функціонування та припинення. Недарма Т. Гоббс впевнено вказував на народження держави в якості «смертного Бога, якому ми під владарюванням безсмертного Бога зобов'язані своїм миром і своїм захистом» [19, с. 133]. Цей процес зазвичай позбавлений лінійності й одноманітності, що підтверджується історією нашої держави – України. Набувши своєї правової суб'єктності у 1917 р., Україна як держава через форми УНР, Української Держави на чолі з гетьманом П. Скоропадським та відновленої УНР під керівництвом Директорії її максимально розвинула в мірі, заданій конкретно-історичними умовами початку XX ст., пізніше зберегла свою правосуб'єктність в обмеженому об'ємі як Українська РСР у складі СРСР, а після набуття незалежності 24 серпня 1991 р. відновила її внутрішню та дуже істотно розвинула зовнішню сфери. Зараз правова суб'єктність нашої держави забезпечує волю Українського народу на збереження суверенітету та цілісності країни, її послідовну демократизацію та здійснення європейської інтеграції.

Загалом правова суб'єктність держави ґрунтується на правосуб'єктності народу та походить від неї, а реалізується вона сукупністю її (держави) органів, які зазвичай мають статус юридичних осіб публічного права, наділених загально-територіальною компетенцією (Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міністерства, національні комі-

сії, комітети, інші відомства, органи влади зі спеціальним статусом, як-от Національний банк України чи Фонд державного майна України тощо), а також одноособовими органами влади (зокрема главою держави та її юридичним і фактичним символом є Президент України). Кожен з органів держави має публічну правоздатність (компетенцію), яку реалізує відповідно до приписів ст. 19 Конституції України. Деліктоздатність глави та інших органів держави встановлюється законами.

На відміну від правосуб'єктності територіальної громади, правосуб'єктність держави має чітко розмежовані та незалежні автономні сектори, структуруючись відповідно до функцій, визначених для законодавчої, виконавчої та судової влади. Такий розподіл правосуб'єктності на «гілки» є необхідним для того, щоб у державі відбувалися процеси самоконтролю та внутрішнього балансування впливів, які генеруються відносно самодостатніми органами влади. На нашу думку, розумна структуризація державою внутрішньої сфери своєї правосуб'єктності є гарантією її довгострокового стабільного функціонування в якості суб'єкта національного і, відповідно, міжнародного права.

Викладені у цій статті погляди потребують критичного осмислення та розвитку. Окремою темою загально теоретичних досліджень постають особливості становлення, функціонування та припинення зовнішньої (міжнародної) сторони правосуб'єктності держави, а також правової суб'єктності народу. Перспективним є дослідження того, як правосуб'єктність народу виявляє себе та реалізується через активацію правосуб'єктності держави, яка, у свою чергу, втілена у вигляді множини правосуб'єктностей органів державної влади – юридичних і фізичних осіб.

Висновки.

1. Кожна індивідуальна правова суб'єктність перебуває у рухомому стані, і не завжди її зміни позначені вектором еволюційного розвитку. Навпаки, абсолютна більшість осіб та, очевидно, й інших суб'єктів права володіють цілком «стандартною» правосуб'єктністю, наявність якої у соціально-конкурентному середовищі не генерує для її носіїв надмірних ризиків і виступає ресурсом, необхідним для досягнення суб'єктом права його цілей.

2. Процеси змін, що розгортаються в окремій правосуб'єктності протягом часу її існування безвідносно до їх еволюційної цінності, можуть бути позначені таким спеціальним поняттям, як «динаміка індивідуальної правової суб'єктності». Цей термін може охоплювати своїм змістом етапи виникнення, розвитку, функціонування та припинення право-

вої суб'єктності особи чи іншого правосуб'єктного утворення. Також він позначає собою внутрішні коливання обсягу правосуб'єктності у межах кожного окремого етапу.

3. Найбільш рельєфно становлення та динаміка правової суб'єктності виявляються на прикладі правосуб'єктності фізичної особи, менш очевидно – у правосуб'єктності юридичних осіб, оскільки останні не обмежені строком існування та можуть модифікувати свою правову суб'єктність відповідно до зміни їх внутрішньої та зовнішньої ситуації. Однак поле таких модифікацій звужується особливим форматом правосуб'єктності юридичної особи, яка завжди є спеціальною (а часто і виключною).

4. Динаміка правосуб'єктності територіальних громад, порівняно з особами, є більш складною, оскільки вона відбувається не стільки у громаді, скільки у системі створених нею органів (юридичних осіб і фізичних осіб із власною волею, наділених з метою здійснення місцевого самоврядування цільовою й автономною публічною правосуб'єктністю). Крім цього, на правосуб'єктність територіальних громад і їх органів впливає воля держави й Українського народу загалом, у т. ч. шляхом її закріплення у законодавстві.

5. Найбільш складну конфігурацію має динаміка правової суб'єктності держави. Адже держава, отримавши початкову правосуб'єктність від народу, надалі суверенно формує свою правоздатність, деліктоздатність і дієздатність. Таким чином, виникає правосуб'єктний зв'язок народу, держави як вольового суб'єкта права, а також органів держави. Останні є інститутами влади, які наділені статусом публічних юридичних чи фізичних осіб. Кожен з органів держави реалізує частину її цілісної правосуб'єктності, одночасно суміщаючи її з властивою цим органам суб'єктною автономією (часто дуже істотною), а також із власною та самодостатньою, як у всіх інших осіб, вольовою природою.

6. Динаміка правової суб'єктності всіх суб'єктів права, окрім фізичних осіб, відбувається у двох сферах – внутрішній і зовнішній. Найбільш масштабно внутрішня динаміка правової суб'єктності виявляється у становленні та діяльності держави. Остання покриває власною правосуб'єктністю своє ж внутрішнє правосуб'єктне джерело – народ (громадянське суспільство), – яке не ототожнює себе із державою і завжди більшою чи меншою мірою протиставляє себе їй. Зовнішня динаміка правової суб'єктності держави перебуває під дією об'єктивного міжнародного права, а також зазнає впливу інших держав і міжнародних організацій – суб'єктів міжнародного права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сунегін С.О. Теоретико-правова характеристика статичних та динамічних елементів в романо-германській правовій сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 206 с.
2. Удовика Л.Г. Людина як суб'єкт правової системи: особливості розвитку в умовах глобалізації. Вісник Запорізького національного університету. 2011. № 1. С. 41–49.
3. Ющик А.И. Диалектика права. К.: Ред. журн. «Право України»; Ін Юре, 2013. Кн. I: Общее учение о праве (Критический анализ общеправовых понятий). Ч. I. 456 с.
4. Оніщик Ю.В. До питання про момент виникнення, зміни та припинення податкової правосуб'єктності організації – платника податку. Адвокат. 2009. № 1 (100). С. 16–19.

5. Гарагонич О.В. Юридичний склад, що є підставою виникнення господарської правосуб'єктності при заснуванні акціонерних товариств. Вісник Академії адвокатури України. 2015. Т. 12. № 1 (32). С. 21–35.
6. Гарагонич О.В. Припинення господарської правосуб'єктності акціонерних товариств шляхом ліквідації. Економіка та право. 2017. № 3 (48). С. 38–47.
7. Гегель Г.В.Ф. Английский билль о реформе 1831 г. Гегель. Политические произведения. М.: Наука, 1978. 439 с.
8. Франклин Б. Однодневка. Символ человеческой жизни. Американские просветители. Избранные произведения: в 2 т. / под общ. ред. Б.Э. Быховского / пер. с англ. Т. 1. М.: Мысль, 1968. 519 с.
9. Форманюк В.І. Вік як умова правосуб'єктності особи. Часопис цивілістики. 2013. Вип. 14. С. 55–58.
10. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців та громадських формувань». Відомості Верховної Ради України. 2003. № 31–32. Ст. 263.
11. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг». Відомості Верховної Ради України. 2002. № 1. Ст. 1.
12. Закон України «Про банки і банківську діяльність». Відомості Верховної Ради України. 2001. № 5–6. Ст. 30.
13. Закон України «Про акціонерні товариства». Відомості Верховної Ради України. 2008. № 50–51. Ст. 384.
14. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
15. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад». Відомості Верховної Ради. 2015. № 13. Ст. 91.
16. Виндшейд Б.Ф. Учебник пандектного права: Т. 1 Общая часть. М.: Книга по Требованию, 2013. 375 с.
17. Баранов П.П. Позитивистское правопонимание в юридической науке, практике и повседневной жизни современной России. Russian journal of legal studies. 2015. № 4 (5). С. 7–14.
18. Зарічний О.А. Участь громадськості у здійсненні політичної влади: теоретико-правове дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів, 2017. 226 с.
19. Гоббс Т. Левиафан, или материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Гоббс Т. Сочинения в 2 т. Т. 2 / пер. с лат. и англ. М.: Мысль, 1991. 731 с.